

**LIRWANE PARAGA UTAMA SAJRONE NOVEL KAROBAN LUHURING BUDI ANGGITANE TIWIEK SA
(TINTINGAN PSIKOHUMANISTIK CARL ROGERS)**

Aguk Efendi

S-1 Jurusan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

agukefendi@gmail.com

Dra. Hj. Sri Sulistiani, M.Pd.

Dhosen Jurusan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

srisulistiani@unesa.ac.id

Abstrak

Novel *Karoban Luhuring Budi* anggitané Tiwiek SA nyeritakaké lirwane paraga sing nandang kelainan *hiper-sex* wiwit dheweke isih cilik. Indriastuti kang nandang kelainan *hiper-sex* ora bisa ngendhalekake tuntutan nepsu syahwate. Wicaksono minangka guru lakine ora awèh kawigaten kang luwih marang Indriastuti. Pranyata Indriastuti nindakake tumindak ireng bareng Darmendo. Kahanan mangkono sing njalari tuwuhe tumindak lirwa kang dilakoni Indriastuti. Adhedhasar kahanan kasebut, lirwane paraga didhudhah kanthi nemtokake underane panliten yaiku (1) Kepriye struktur kapribadene paraga sajrone novel *KLB*, (2) Apa wae panyebab paraga nindakake lirwa sajrone novel *KLB*, (3) Kepriye gegambarane lirwane paraga sajrone novel *KLB*. Panliten iki nduweni ancas yaiku (1) Ngandharake struktur kapribadene paraga sajrone novel *KLB*, (2) Ngandharake panyebab paraga nindakake lirwa sajrone novel *KLB*, (3) Ngandharake gegambarane lirwane paraga sajrone novel *KLB* anggitané Tiwiek SA. Paedahe panliten yaiku bisa ngrembakakake ilmu sastra modern kang ngandhut psikologi kapribaden lan menèhi sumbangsih tumrap kritik sastra Jawa modern kanthi akehe kajian-kajian ngenani karya sastra Jawa modern, bisa awèh sesurupan utawa kawruh kang anyar ngenani sastra Jawa modern, bisa awèh idhe-idhe kang kreatif lan inovatif, bisa ndandekake sumber referensi tumrap panliti, awèh piwulangan ngenani novel kang ora mung kanggo wacan lelipur nanging bisa ndadekake kaca pangilon sajrone urip bebrayan.

Teori kang digunakake kanggo nganalisis yaiku psikologi sastra kang nengenake babagan psikohumanistik Carl Rogers. Panliten iki kalebu panliten dheskriptif kualitatif kang nggunakake penapsiran utawa hermeneutika. Sumber dhata kang digunakake sajrone panliten iki yaiku novel *KLB*. Dhata sajrone panliten iki arupa ukara lan tetembungan kang ana sajrone novel *KLB* lan selaras karo underan panliten. Teknik pangumpulan dhata nggunakake teknik, maca, nyathet, lan studi pustaka. Tata cara analisis dhata yaiku kanthi teknik analisis dheskriptif, dene tata cara nguji kaabsahan dhata yaiku kanthi cara *validitas* semantis.

Asiling panliten kaperang dadi telu. Sapisan struktur kapribaden paraga ana telu, yaiku organisme, medhan fenomena, lan *self*. Panyebab lirwa paraga ana papat, yaiku fisik, *hiper-sex*, kapercayan organisme, lan rasa bebas. Gegambarane lirwane paraga ana lima, yaiku lirwa marang anak, lirwa marang bojo, lirwa marang kulawarga, lirwa marang drajate wanita setya, lan lirwa marang agama. Cita novel *KLB* ngenani tumindak nistha sing disandhang dening paraga utama katindakake jalaran ora antuk kawigaten saka guru lakine. Katelu perangan sajrone panliten iki nuduhake kedadeyan-kedadeyan lirwa.

Tembung wigati: lirwa, paraga utama, psikohumanistik.

I. PURWAKA

Lirwa mujudake tumindak kang kerep dilakoni dening pawongan sing wis kesirep gedhene kekeparepan batin kang banjur lali anggane tanggung jawab. Miturut Pranowo (2001: 528) lirwa nduweni teges sembrana, kurang weweka, ora digatekake, utawa ora ditetepi. Lirwa ora mung ana ing sajrone karya sastra, nanging uga akeh tinemu lan dilakoni pawongan ana ing satengahé urip bebrayan. Konsep lirwa uga dadi salah sijine topik pangrasa kang dipilih dening pangripta sajrone nulis karya

sastra awujud cerbung, novel, cerkak, lan sapiturute. Lirwa dipilih dening pangripta jalaran mujudake perkara kang asring kedadeyan ing panguripan. Lirwa tuwuh jalaran pawongan wis keblinger gebyaring donya, saengga ora nggatekake apa sing dadi tanggung jawabé. Lirwa lan tumindak kang asring ana sakiwa tengen masyarakat kasebut akeh kang kawedhar ana sajrone karya sastra. Salah sijine karya sastra sing ngrembug babagan lirwa yaiku ana ing karya sastra awujud novel

Karoban Luhuring Budi (kang sabanjure dicekak *KLB*) anggitane Tiwiek SA

Lirwa kang bakal diandharake sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA bisa dijlentrehake kanthi nggunakake tintingan psikologi sastra. Miturut Atkinson (sajrone Minderop, 2010: 03) psikologi ngrembug bab ilmu sing ngandharake kapribaden, solah bawa, lan suba sita manungsa sawutuhe. Psikologi lan sastra nduweni kelelasan yaiku padha-padha nyinaoni ngenani bab manungsa. Psikologi sastra yaiku ilmu-ilmu kajiwan kang ana sajrone karya sastra, bisadideleng saka psikologise pangripta sajrone ngripta karya sastra, psikologise paraga sajrone karya sastra, lan pangaribawane tumrap psikologise pamaca. Lirwa tuwuh saka psikologise paraga kang lali tanggung Jawab jalaran kesirep gedhene daya rasa kecarepan tanpa ngukur kemampuane. Sesambungan karo anane bab iku jumbuh karo pamawase Endraswara (2008: 96) kang ngandharake yen karya sastra iku minangka fenomena psikologis kang medharake aspek-aspek kajiwan lumantar paraga ing sajrone teks crita fiksi.

Novel kanthi irah-irahan *KLB* iki nyritakake ngenani kelainan *hiper-sex* kang disandhang dening paraga utama wiwit dheweke isih cilik, ing umure kang saya tuwa kelainan iku saya dumadi. Kanthi kelainan *hiper-sex* kang disandhang, guru-lakine paraga utama iku ora bisa ngimbangi karo kecarepane sajrone ulah asmara. Perkara kasebut ndadekake tuwuhe tumindak lirwane paraga utama sing ora nengenake garwane kanggo nguntabake rasa asmara sing disandhang. Penyakit kang diduweni paraga utama ora antuk kawigaten marang guru lakine banjur tumindak sedheng supaya bisa ngrasakake kemareman ulah kridane rasa asmara kaya apa sing wis dadi kecarepane. Andharan crita novel *KLB* kasebut ngandhut bab lirwa kang disandhang dening paraga utama kang nglirwakake tanggung jawabe minangka garwa kinasih sajrone balesomah. Novel *KLB* anggitane Tiwiek SA iki narik kawigaten ing perangan sipat lan tumindak kanggo diteliti. Sipat lan tumindak lirwa sajrone crita mujudake kaca pangilone pamaca supaya ora sembrana anggane tumindak, kudu mawa pikiran kanthi mulur lan bisaa nengenake tanggung jawab. Cethane novel *KLB* akeh kang nggambarake kajiwane paraga-paraga sajrone crita mligine paraga utama. Mula amrih gampang anggane nindakake panliten digunakake psikologi kapribaden kanthi modhel tintingan psikologi kapribaden Carl Rogers. Sejatine psikologi kapribaden punjere ing pasikoanalisis Sigmund Freud banjur kanthi ancas bisangrembaka psikologi ing tembe tuwuh para ahli psikologi liyane kaya Carl Rogers (Minderop, 2013: 10). Kanthi nggunakake tintingan psikologi kapribaden Carl Rogers iki nduweni pangajab bisangonceki kanthi njlimet lan gamblang anggane ngandharake bab kapribadene

paraga. Novel *KLB* anggitane Tiwiek SA iki bakal ditinting kanthi teori Carl Rogers ngenani konstruk kapribaden sing kaperang dadi telu, yaiku (1) organisme, (2) medan fenomena, lan (3) hakikat pribadi (*self*). Rogers (sajrone Alwilsol, 2011: 272) ngandharake katelu konstruk kapribaden iki mujudake lelandhesan dhasar sing ndadekake kapribaden iku owah lan ngrembaka. Saka anane telung konstruk Rogers kasebut salah sijine unsur kang onjo, ngenani hakikat pribadi (*self*) kang dadi konsep pokok, *self* minangka siji-sijine struktur kapribaden sing satemene. Kanthi konsep pokok hakikat pribadi, Rogers uga merang struktur kapribaden dadi 5 ciri kapribaden sing salah sijine, yaiku rasa bebas. Saka rasa bebas sing nduweni kamardikan luwih tuwuh lirwa sing ateges sembrana, ora ditetepi, lan dilirwakake. Paraga utama kang tumindak lirwa nuduhake hakikat pribadi kang nduweni rasa bebas kang diutamakake utawa dionjokake, mula babagan iki sing dadi punjere panliten.

Saka andharan kasebut underan kang bakal diandharake, yaiku babagan struktur kapribaden paraga utama, panyebab paraga utama sajrone lirwa, lan gegambaran lirwane paraga utama sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA. Andharan iki bakal nлити ing bab lirwane paraga utama kanthi paugeran underan panliten. Adhedhasar underan kang wis karantam, mula panliten dianakake kanthi tujuwan supaya bisa mangerteni struktur kapribaden kang diduweni dening paraga utama. Anane struktur kapribaden kasebut bisa mangerteni aspek psikologi sing disandhang paraga utama. Kajaba iku panliten bakal njlentrehake anane panyebab paraga utama sajrone nindakake lirwa, lan njlentrehake uga ngenani gegambaran lirwa kang disandhang dening paraga utama. Anane panyebab lan gegambaran iki bakal mangerteni tuwuhe tumindak lirwa sajrone balesomah. Mula kanthi kaya mangkono lirwane paraga utama sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA iki bakal diteliti.

Panliten uga kaajab bisa menehi paedah ing antarane yaiku, bisa ngrembakakake ilmu sastra modern kang ngandhut psikologi kapribaden lan menehi sumbangsih tumrap kritik sastra Jawa modern kanthi akehe kajian-kajian ngenani karya sastra Jawa modern, bisa aweh sesurupan utawa kawruh kang anyar ngenani sastra Jawa modern, bisa aweh idhe-idhe kang kreatif lan inovatif kanggo panliten sabanjure mligine ing sastra Jawa Modern, bisa ndandekake sumber referensi tumrap panliti, mligine ing babagan psikologi sastra, aweh piwulangan ngenani novel kang ora mung kanggo wacan lelipur nanging bisa ndadekake kaca pangilon sajrone urip bebrayan.

II. METODHE PANLITEN

Panliten ngenani tumindak lirwane paraga utama wanita sajrone novel *KLB* nggunakake ancangan panliten kualitatif. Ancangan kualitatif mujudake metodhe kang

digunakake sajrone panliten kang diwatesi kanthi fakta-fakta sosial. Ancangan kualitatif luwih nengenake ilmiah, kanthi dhata kang sinambungan karo anane konteks (Ratna 2013: 47). Panliten kualitatif lumrahe diandharake kanthi nggunakake metodhe dheskriptif, amerga nduweni pangajab bisa menehi andharan sawijine bab kanthi cetha lan gamblang. Aminuddin (1990:62) ngandharake metodhe dheskriptif yaiku sawijine metodhe kang digunakake kanggo panliten adhedhasar kasunyatan sajrone kadadayan (fenomena) lan urip bebrayane para panutur. Ratna (2004:53) uga ngandharake yen metodhe panliten bisadiasilake kanthi nggabungake rong metodhe, kanthi syarat rong metodhe kasebut isih sinambungan utawa ora sesilangan, mula panliten kanthi nggunakake metodhe kualitatif iki bisa digabungake kanthi sebutan metodhe dheskriptif kualitatif.

Sumber dhata kang digunakake ing panliten iki yaiku sumber dhata primer lan sekundher. Sumber dhata primer yaiku sumber dhata kang menehi langsung tumrap panliten, yaiku sumber dhata awujud novel kanthi irah-irahan *Karoban Luhuring Budi* anggitane Tiwiek SA, dene sumber dhata sekundher yaiku sumber kang ora menehi dhata tumrap panliten. Dhata panliten ing kene yaiku arupa tetembungan, ukara lan kutipan utawa teks kang tinulis lan nuduhake ana sesambungan karo panliten ngenani psikologi tumrap paraga utama sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA kanthi nggunakake teori psikoanalisis Carl Rogers. Instrumen dhata digunakake sajrone panliten sastra iki ditindakake dening panliten. Panliten minangka kang nggoleki sumber dhata, njlentrehake dhata, ngandharake dhata, nglompokake dhata, nulis asile lan menehi dudutan sajrone panliten. Cara kang digunakake sajrone nglumpukake dhata yaiku nyeleksi dhata kanthi teknik pustaka lan dhokumentasi. Teknik pustaka ditindakake kanthi cara nyinaoni sumber utawa buku sing dilandhesi pikiran panliti dhewe kanggo ndheskripsekake dhata-dhata objek panliten. Dene teknik dhokumentasi dienggo nglumpukake dhata-dhata arupa buku-buku, cathetan-cathetan kang ana gayutane karo panliten, yaiku novel *KLB*.

III. ASIL LAN DHISKUSI PANLITEN

Andharan kang bakal dijlentrehake kapunjerake ing underan panliten kang wis dirancang yaiku ngenani 1) struktur kapribadene paraga utama sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA kawawas saka teori Carl Rogers, 2) panyebab paraga utama nindakake lirwa sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA kawawas saka teori Carl Rogers, lan 3) Kepriye gegambaran lirwane paraga utama sajrone novel *KLB* anggitane Tiwiek SA kawawas saka teori Carl Rogers. Telung bab iki bakal dijlentrehake ing andharan sabanjure.

A. Struktur Kapribaden Paraga Utama sajrone Novel *KLB*

Struktur bisadjarani minangka susunan, kegambangan, lan gambaran ngenani sakabehane bahan kang bisadadi komponen lan mawujud minangka karya kang wangun. Nurgiyanto (2013: 57) ngandharake yen struktur bisadingerteni minangka aturan kang ndadakake elemen-elemen kautuhan kanthi rinci. Kapribaden nduweni pangerten yaiku babagan kang ana sesambungan antarane solah bawa lan wewatekan manungsa. Kapribaden kang bakal kandharake yaiku prekara apa wae kang ana gegayutane antarane solah bawa, suba sita lan wewatekne manungsa.

a. *Realitas Subjektif*

Realitas subjektif nengenake marang apa sing mengko dadi tumindakake diri pribadine dhewe iku lumantar jagade donya sing dijingglengi lan tuwuh minangka tumindak. Realitas Subjektif dituduhake dening Indriastuti kang dadi paraga utama sajrone novel *KLB* lan uga kagolong akeh, amerga dheweke ngalami perkara-perkara kang maneka warna. Kedadayan-kedadayan kang dialami Indri kasebut bisanuwhake struktur kapribaden organisme mligine yaiku organisme realitas subjektif.

Nalika mlebu Sekolah Dasar Indriastuti wis bola-bali diece dening kanca-kancane yen Indri dudu wong Jawa deles banjur Indri disirike karo kanca-kancane. Mangerteni sing kaya mangkono Ibune Indri mung bisangelus dhadha lan mung bisangayem-ayemi. Bareng wis diwasa saka SMP nganti SMA kanca-kancane ora ana sing ngece, nanging bareng wis ngancik SMA sabubare nggarap sari fisike Indriastuti kaya-kaya disebul. Wiwit iku Indriastuti yen turu kerep ngimpi serem ora liya yaiku ngimpi sesambungan asmara banjur ketagihan, nanging kahanan kaya mangkono dimangerteni dening Ibune lumantar dheweke crita. Realitas subjektif sing disandhang dening Indriastuti bisakabuktekake lumantar cuplikan dhata ing ngisor iki:

“Utama-utamane wanita iku yen bisanjaga kasucene dhiri. Mula sing ngati-ati anggonemu njaga. Kowe kena nindakake apa wae waton ora ngurbanake kawanitanmu. Bocah wadon iku beda karo bocah lanang. Yen bocah lanang tuimindak mursal sedina kaping pitu paribasane, ora ana tilase. Bareng bocah wadon, keblegong sepisan bakal ciri selawase urip. Iku durung klebu dosa sing bakal disandhang. Durung nelangsa ati merga disirk bocah lanang. Mula eling-elingen pituture ibumu iki” (Suwignyo Adi, 2019: 32).

Andharan ing ndhuwur nuduhake yen realitas subjektif disandhang dening Indriastuti katitik saka apa sing dirasakake lan kedadayan kang dirasakake aweh

pituturan saka Ibune lan iku bakal sing nemtokake tumindakake ing sabanjure. Cundhuk karo struktur kapribaden sing kapisan yaiku organisme mligine realitas subjektif kang dijilentreake dening Carl Rogers yen realitas subjektif kaya dene kedadeyan kang dijinglengi bakal nemtokake tindak-tanduke. Kedadeyan kang dijinglengi dening Indriastuti sabubare nggarap sari mono tumindak kang nyeleweng yen umpama ora ana pituturan lumantar ibune.

b. Persepsi asipat Subjektif

Sakabehane persepsi-persepsi sing asipat subjektif dianggep kanggo diri pribadine apik lan pancen bener kanggo dheweke. Ateges persepsi kang dianggep dening diri pribadine dhewe iku nduweni sipat subjektif. Saben pawongan mesthi wae nduweni persepsi sing maneka warna. Persepsi saben pawongan ora sakabehane bener lan ana sing ora bener, ana uga sing ora laras karo pamikire dhewe karo pamikire pawongan liyan.

Persepsi kang asipat objektif ing kene disandhang dening Wicaksono, mula dheweke njaluk tetimbangan marang ibune kanggo ngadhepi apa sing wis kedaden ing bale somahe. Wicaksono wadul marang ibune supaya apa sing kedadeyan ora dadi congkrahale bale somah. Wicak banjur crita yen Indriastuti wis nindakake tumindak nistha kacritakake kanthi tuntas tanpa tapis. Sawise crita dening ibune dibenerake yen dheweke ngatasi perkara kanthi pikiran weninge. Wicak diwenehi wejangan kang bisanemokake dalan sing padhang. Wejangan saka ibune dirasakake lan dilarasake karo kahanan ing bela somahe. Bab iku kabuktekake ing cuplikan dhata ngisor iki:

“Bu Dibyo leren anggone kojah. Wicaksono tumungkul. Kojah ibune nyoba diresapi. Banjur dicocogake karo kahanan rumah-tanggane akhir-akhir iki. Jebul tinemu cocog. Saploke pamothahe Indri kerep ditulak kanthi alasan awak sayah lan alasan liyane, tangkebe Indri pancen malih adhem. Luwih-luwih bareng Darmendo kerep saba ing omah. Sautara Wicaksono ora mreduli bab iki. Awit meneng-meneng Wicaksono dhewe ketarik marang Nuning si prawan tuwa kanca sakantor” (Suwignyo Adi, 2019: 21).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake persepsi objektif, katitik saka perkara kang diadhepi dening Wicaksono diwadulake marang ibune kang nduweni ancas supaya antuk pamudharan saka ibune. Mungguhing wong bebrayan patrape sing kaya mangkono sejatine kurang pas. Kudune yen ana perkara sing nyangkut bab omah-omah bisadiatasi dhewe ora nglibatake wong tuwa. Dene Wicaksono beda durung lega rasane yen durung antuk pamudharan saka ibune. Jalaran saka iku Wicaksono ora sungkan yen ana perkara nyuwun pamudharan marang

ibune. Wicaksono sing ngrasa yen dheweke uga salah sajoke antur pamudharan saka ibune yen dheweke akhir-akhir iki luwih munjerake pegaweyan. Indriastuti luwih dikungkung neng ngomah terus ngatur bale-wisma, ndhidhik anak, nguntabake butuh sarwa gaweyan liyane sing diarani kemesraan iku ilang. Wicaksono ngresep apa kang dikojahake dening ibune yen dheweke ngarasa apa sing dikojahake ibune iku bener. Saka anane tumindak Wicak nyuwun pamudhar marang ibune nuwuhake persepsi objektif sing diselarasake banjur tinemu dudutan.

c. Medhan Fenomena Lumantar Inferensi Empatik

Medhan fenomena lumantar inferensi *empatik* mujudake perangan struktur kapribadhen dening Carl Rogers sing kepindho mligi ing inferensi *empatik*. Rerangkene pengalaman saben pawongan ora bisadimangerteni dening pawongan liyane kang diarani medhan fenomena, nanging bisadimangerteni lumantar inferensi *empatik*. Inferensi *empatik* bisaditegesi sakabehane dudutan ngenani kahanan mental kang nggawe pawongan ngrasakakae utawa bisanuduhake diri pribadine sajrone kedadeyan pangrasa utawa pamikiran sing selaras karo apa sing dipikirake pawongan ing sakiwa-tengene.

Rasa pangrasa inferensi *empatik* iki kedadeyan ing Indriastuti minangka paraga utama kang dadi wanita sesomah bareng Wicaksono. Anggone bebarengan Indri lan Wicak kapitung wis lumayan suwe ing antarane patang puluh luwih. Indriastuti uga ngerteni blegere Wicaksono lan uga wis mangerteni solah bawane jejere dheweke wis bebojowan suwe. Nanging pas nalika Indriastuti wus ilang drajate minangka wanita sesomah kang setya lan diganti dadi wanita kendho tapihe iku ndadekake Indriastuti ngrasa *empatik* sajrone bale somah iku tuwuh. Inferensi *empatike* Indri nalika Wicaksono tumindak kang kebak pasemonan tumrap dheweke nganti ngerti kepriye anggone masak nalika dheweke nindakake durjana. Bisakabuktekake ing cuplikan dhata ngisor iki:

“Indri ora tumanggap. Malah mapan lungguh neng kursi sandhinge. Wicaksono ora nggape. Indri uga banjur mbisu. Ana satetes rasa cubriya, aja-aja jane Wicaksono wis ngerti apa sing ditindakake karo Darmendo? Aja-aja sing ngentas dandang mau esuk sejatine Wicaksono dhewe? Buktine ucap lan tingkahe wiwit mau aneh-aneh bae. –wah kepriye sikepku yen nyatane Mas Wicaksono wis ngerti apa sing dak tindakake sasuwene iki?-panglocate.”(Suwignyo Adi, 2019: 55-56).

Inferensi *empatik* bisakabuktekake sajrone cuplikan dhata ing ndhuwur yaiku rasa *empatike* Indriastuti marang

Wicaksono. Katitik saka omongane Indri sing kaya mangkono nuduhake kehanan mental sing ndadekake dheweke ngrasa lan mawas dhiri apa sing wis dilakoni. Wicaksono uga tumindak kebak pasemon kang ditujokake dening Indri. Indriastuti ngrasa pasemonane Wicak nuju ing apa sing wis ditindakake karo Darmendo nalika esuk mau. Indri uga ngrasa apa sing dilakoni wis dikonangi dening Wicaksono. Darmendo minangka pawongan liya sing kepara wis dianggep adhine dhewe dening Wicaksono. Darmendo uga minangka wong lanang kepitung dudu wong lanang sing ndhugal, mung wae wong lanang normal sing nduweni kandhungan nafsu syahwat.

d. *Self* Tuwuh Lumantar *diferensiasi* Medhan Fenomena

Self bisatuwuh saka anane medhan fenomena, ateges *self* bisadiantukake jalaran saka pawongan ing sakiwa-tengene lan bisauga saka anane pengalaman sing wis tau kedadeyan. Lumantar medhan fenomena pawongan bisanindakake proses kanthi luwih sampurna kanggo panguripane sabanjure. Sajrone novel *KLB self* sing diasilake lumantar medhan fenomena digambarake dening Indriastuti minangka paraga utama. Dumadine *self* sajrone diri pribadine Indriastuti yaiku anane pengalaman sing wis tau kedaden. Indriastuti minangka pawongan kang nduweni kepribaden kepitung nduweni *kelainan* yaiku rasa ngoronge ing babagan sacumbana. *Self* sing kedaden ing Indriastuti akeh sithik diantukake ing pengalamane Indriastuti dhewe.

Anggone nglakoni panguripan ing bebrayan uga sing ndadekake Indri bisamangerteni sejatine diri pribadine. Indri mangerteni sejatine diri pribadine sing ora bisadidadekake patuladhan. Jejere wanita sesomah dheweke mung dadi sampah sawise dheweke nglakoni tumindak nistha. Tumindak sing ora bisadituladha iku kepara malah dadi bebayane panguripane kulawargane ing tembe. Perkara kang disandhang dening Indri iku ora kedaden yen antuk kawigaten saka Wicaksono minangka garwane. Indri uga ora nggatekake jejere dheweke minangka wanita sesomah kang wis nduweni putra loro. Drajata wanita setya sakala ilang saka anane tumindak sing ora becik. Wicaksono minangka garwa ngrasakake kuciwa tumrap apa sing wis ditindakake dening Indri. Pengalaman sing wis gawe kuciwane Wicak iku tumrap diri pribadine Indri uga bisadadi pasinaon lan dadi koreksine dhewe. Bab sing kaya mangkono bisakabuktekake ing dhata ngisor iki:

“Indriastuti mlorot saka dhivan. Banjur ngrungkebi dhengkule Wicaksono. Nguwasna pada! Tangise sing nyoba diempet, prayata malah ora kena dibendung. Kepeksa diarake nggembor...! ing

seselane tangis, Indriastuti njaluk pangapura, “Mas...apura.. apuranen dosa kaluputanku ...aku ...aku ...tetep abot sampeyan. Aku ...aku ora bisapisah karo sampeyan ...MmMas sepisan maneh apuranen sakehing dosa kaluputanku..! Sumpah Dhemi Allah aku ora bakal maleni tumindak nistha iku maneh..!” (Suwignyo Adi, 2019: 64).

Cuplikan dhata ing ndhuwur gambarake yen *self* diantukake saka anane proses ing medhan fenomena sing wis tau dilakoni. *Self* kedadeyan ing diri pribadine Indriastuti minangka paraga utama. Katitik saka anane Indriastuti ngrungkebi dhengkule Wicak lan ngandharake yen dheweke ngakoni salah banjur njaluk pangapura. Jejere wanita kinormatan tumindak kang ora becik sing wis dilakoni padha dene mbeset rai. Dalan kang dilakoni ora tinemu dalan kang becik, malah wis keblasok ing dalan sing kliru. Pamikiran ora tinemu nalar kang mulur nanging tinemu nalar kang ajur. Drajata minangka wanita setya wis ilang saka anane tumindak nistha kang dilakoni bareng karo Darmendo. Saka perkara kasebut Indriastuti wis bisangilo saka apa sing katindakake sasuwene iki. Anggone tumindak nistha kepara amung nguntabake rasa ngoronge ing bab sacumbana. Indri ora mikirake apa sing dadi jejibahane minangka wanita sesomah. Ora mikirake bab apa sing dadi pengaruhe ing pawongan sakiwa-tengene mligine ing kulawargane. Indriastuti wis bisangerteni apa sing bakal dilakoni lan tumindake ing saburine Wicak anggone dolanan geni iku malah dadi mbebayani kanggo dheweke. Pengalaman sing ora becik dituladhake minangka wong tuwa iku dadi pasinaon ing diri pribadine Indri.

e. *Self* Introjeksi lan Distorsi Pengalaman

Self lumantar *introjeksi* arupa pambijne pawongan liyane ateges diri pribadine antuk pambiji saka wong liya sing ana ing sakupenge. Diri pribadine pawongan kasebut bisaaweh pambiji supaya bisadadi lan apike ing panguripan sabanjure. Aweh pambiji saka pawongan kasebut lumantar *introjeksi*, aweh pambiji saka pawongan liya sajrone diri pribadine kanthi ora sadhar. Babagan kasebut asring kedadeyan ing saben dinane. Ora mung pambiji, nanging uga aweh gagasan sajrone diri pribadine pawongan. Kanthi ora sadhar *introjeksi* kasebut diasilake saben wektu lan uga saben dinane.

Pambiji utawa aweh sikap saka pawongan ing sakiwa-tengene kang ditujokake kanggo aweh pepenget sajrone pengalaman sing wis tau kedaden. Pawongan liya aweh pambiji kanthi ora disadhari. Babagan sing kaya mangkono kedadeyan ing diri pribadine Indriastuti sing antuk pambiji utawa sikap saka pawongan sakiwa tengene kanggo tumindak kang luwih bencik. Indriastuti

minangka garwane Wicak, jejere bebojoan lumrahe manut dhawuhe guru lakine. Nalika kasus sing tinampa dening Wicak lan Indri, guru lakine mrentah supaya nyuwun ngapura marang Gusti. Kanthi ora sadhar ing babagan kasebut tuwuh *introjeksi* saka pawongan liya sing ora liya yaiku Wicak. Bab kasebut bisakajlentrehake ing cuplikan dhata ngisor iki:

“Njaluka pangapura marang Gusti Allah! Mung Gusti Allah sing wenng ngapura dosa-dosamu. Tumrapku waton kowe wis janji ora arep mbaleni tumindak bejak iku maneh, wis cukup” pratelane Wicaksono kanthi swara seret. Pancen Wicaksono dhewe uga ngondhok-ondhok. Rasa trenyuh angel dikendalake”. (Suwignyo Adi, 2009: 64).

Cuplikan ing ndhuwur bisanggambarake *introjeksi* saka pawongan liya. Pambiji utawa awèh gagasan kanggo diri pribadine Indri katitik saka anane omongane Wicak sing ngangkon Indri supaya nyuwun pangapura marang Gusti Allah. Kanthi ora disadhari dening Indri, *introjeksi* saka wong liya tuwuh yaiku supaya bisatobat marang apa sing dilakoni sasuwene iki. Bab kasebut kedaden nalika Indri nduweni kekarepan sing gedhe kanggo ngusadani rasa ngoronge ing bab ulah asmara. Wicak ora bisangimbangi banjur Indri tumindak ngliya utawa tumindak sehdheng karo wong lanang liya. Kanthi pikiran kang wening Wicaksono ora kegawa hawa nepsu sing sanalika muntab. Anggone mrantasi perkara kasebut kanthi nalar kang mulur, Wicaksono nanging Indriastuti kanthi ora kegawa hawa nepsu. Wicak menèhi pilihan tumrap Indri isih abot anak lan bojo utawa abot Darmendo minangka priya kang awèh kemareman. Kanthi tangingan kang diwenehake Indri wiwit sadhar yen tumindake banget gawe wirange kulawarga lan mbebayani tumrap anake. Kanthi kaya mangkono guru lakine Indri awèh *introjeksi* tumrap Indri, yaiku supaya eling marang Gusti Allah kang wenang ngapura sakabehane tumindak. Babagan kasebut cundhuk karo *self introjeksi*, yaiku awèh sikap positif sajrone diri pribadine pawongan supaya tumindak kang becik.

f. *Self Minangka Ancaman*

Sakabehane pengalaman sing ora selaras karo apa sing ana sajrone diri pribadine bakal nuwuhake ancaman kanggo panguripane sabanjure. Tumindak kang ora selaras karo struktur kapribadene bakal ndadekake ancaman tumrap dheweke. Ancaman kanggo panguripan dheweke ing sabanjure. Ateges ancaman kasebut gawe rasa kuwatire lan ngrasa ora aman ing panguripan. Babagan kasebut uga disandhang dening Indriastuti.

Self minangka ancaman iki kedaden ing panguripane Indriastuti jejere wanita sesomah. Indriastuti wis janji sajrone diri pribadine ora bakal ngeling-eling pengalaman

peteng bareng Darmendo. Kadi dene pawongan sing wis tau awèh kanikmatan iku uga dilalekake ing pikirane Indri lan wis ora maneh bakal kenal. Babagan sing dadi struktur kapribadene Indri supaya bisaurip luwih ayem maneh bareng Wicaksono. Kaya dene Wicak uga kepingin Darmendo ngalih saka desa kang dipanggoni. Kekarepane Wicak uga gawe amane Indri yen nalika ketemu Darmendo ora mbaleni tumindak peteng kaya sing wis tau kedaden. Saka kedadeyan kasebut bisanuwuhake ancaman kanggo Indriastuti yen Darmendo isih kepingin nguber dheweke. Bab kasebut katitik saka kiriman amplop saka Darmendo. Indri wis ora gelem maca surat amplop saka Darmendo. Indri ngugemi yen Darmendo iku pancen iblis sing gawe regede awake. Babagan kasebut bisakabuktekake ing dhata ngisor iki:

“Surat kasebut diamplopi nganggo amplop mawa cap sekolah. Ya iku SMA Rajegwesi, Singojuruh, Banyuwang. Jenenge pengirim ora ditulis. Nanging alamat tujuwan cetha Indriastuti Wicaksono, RT 03/RW 02 Rejowinangun, Kec.Kademangan, Kab. Blitar...*Kagem Mbak Indri-ku kang ngangeni...*”Huh Edian! Iki mesthi saka dheweke!” ucape Indri sajak ora seneng. Sanalika polatane mager-manger. Nanging Indri wis bisanemtokake yen layang kasebut genah saka Darmendo! (Suwignyo Adi, 2019: 100-101).

Cuplikan dhata ing ndhuwur nggambarake anane *self* ancaman saka diri pribadine Indriastuti. Katitik saka pambukane surat kang ngemu rayuwan sing kepingin ngrengkuh Indriastuti lan mbaleni lelakon sedheng sing wis kalakon. Karo maneh ancaman bisasaka anane alamat papan anggonane Darmendo sing wis oncat saka kampung Rejowinangun. Tumindake Darmendo kasebut ditampik dening Indri, surat sing wis ditampa dening Indri bakal gawe memalane dheweke lan kulawargane. Sajrone diri pribadine wis ditanemake yen lelakon sedheng kang kelakon kudu bisadibasmi.

B. *Panyebab Paraga Utama Nindakake Lirwa sajrone Novel KLB*

Saben pawongan nduweni kegiatan kang maneka warna sing mesthi wae ana gegayutane ing panguripan. Rasa kang tuwuh kanggo nindakake kegiatan kasebut iku minangka penyebab sing dadi pondhasine kegiatan iku lumaku. Penyebab bisadiarani sing njalari tuwuhe prekara iku kedaden ing sajrone panguripan. Penyebab nindakake lirwa kang katindakake dening paraga utama Indriastuti kayata: (1) kahanan fisik kang diduweni Indriastuti, (2) *kelainan (hiper sex)* kang disandhang dening Indriastuti, (3) kapercayan marang organisme, lan (4) rasa

bebas. Kepapat perangan kang nyebabake lirwa bisakajlentrehake ing ngisor iki.

a. Fisik

Fisik ateges gegayutan karo anane postur lan dedeg-piadege saben pawongan. Fisik kang bisadideleng dening netra saben pawongan. Fisik kang disandhang dening Indriastuti bisadimangerteni dening pawong ing sakiwa-tengene. Jalaran fisik badan kang disandhang Indriastuti manjila, ateges Indriastuti nduweni dedeg-piadege sing ora kaya pawongan sing salumrahe. Manjilane Indriastuti saka anane keturunan bangsa Landa. Pancen Indri dudu wong Jawa deles, keturunan sing saka bapa ibune pancen keturunan Landa. Saka keturunan diri pribadine Indri bisadisebut Landa generasi ketelu. Akeh pawongan sakiwa-tengene sing ngarani Indriastuti kaya mangkono. Bab kasebut bisakabuktekake pethikan dhata ing ngisor iki:

“Indriastuti-wanita sing wis limalasa taun dadi bojone kuwi-duwe pawakan gedhe dhuwur. Ora gedhe dhuwur kaya posture Bratasena ngana kae. Nanging gedhe dhuwur sing sembada pawakane gilig padhet. Sunthane dawa mongkang gangsir. Kathik pakulitane kuning kaladuk putih. Irung mbangir mripate blalak-blalak amba. Telenge semu biru. Njur rambute sing dipotong sabahu kuwi rupane rada pirang kaya rambut jagung enom. Akeh sing kandha, Indriastuti dudu tipe wanita Jawa. Luwih memper keturunanane Landa” (Swignyo Adi, 2019: 02).

Pethikan ing ndhuwur nggambarake anane omongan pawongan ing sakiwa-tengene yen mangerteni fisike Indriastuti. Katitik saka anane omongan para pawongan ing sakiwa-tengen yen posture gedhe dhuwur sembada tur gilig pandhet. Ora mung posture sing kerep dikojahake marang pawongan, nanging uga keturuanane Indri sing dudu wong Jawa deles. Akeh kang mangerteni yen Indri keturunanane Landa banjur nduweni dedeg-piadege sing sembada. Pawakane Indri kang kaya mangkono wis nuduhake yen anane daya tarik kang onjo ing fisik kang disandhang dening Indri.

b. Hiper-sex

Hiper-sex mujudake *kelainan* kang ora saben pawongan diduweni. Kang diarani *kelainan* mesthi wae sing seje karo pawongan liyane (*normal*). Manjilane kang disandhang dening Indriastuti ora liya yaiku *hiper-sex*. Anggone nduweni nepsu ing babagan ulah asmara iku ngliwati pawongan kang normal. *Kelainan* kang diduweni Indri awit tuwuh sabubare nggarapsari. Anggone nggarapsari kapetung rada kasep. Wiwit umur 16 taun lagi nggarap sari ora bareng karo kanca-kancane sing umur 13

taun nggarapsari. Saka kono babagan nggorong ing ulah asmara saya gedhe. Anggone kepinginan ulah asmara wiwit saka anane ngimpi sing suwe-suwe kepingin ngimpi ulah asmara iku kedaden tenan. Kawiwitan saka kono banjur dadi cirine Indri sing bisakasebut *hiper-sex* nganti dheweke nduweni bojo. Rasa grengsenge sing gedhe bisadiusadani sabubare bebrayan karo Wicaksono. Kawitan sing isih temanten anyar Wicak isih bisangimbangi rasa ngoronge Indri, nanging suwene suwe wiwit wis nduweni putra lan umure tansaya tuwa Wicak rada ora nduweni daya kanggo ngimbangi Indri. Babagan kaya mangkono kajlentrehake ing pethikan ngisor iki:

“Sejatine poyokane kacane sing keladuk mau ora luput. Lire, pancen bener Indri grengsenge gedhe. Malah kena diarani kliwat wates. Kaya ora tau marem. Tansah kurang. Kamangka najan Wicaksono pawakane cilik, nanging sejatine duwe kaluwihan. Dheweke kalebu priya prakosa ing sajroning ulah salulut. Indriastuti sing pawakane bongsor tur katon pengkuh, ajeg teluk luwih ndhisik. Ning ya kuwi, kaya ora nate marem. Paribasane wong mangan, kaya ora tau krasa wareg. Sing tundhone bola-bali tanduk. Iki sing nyebabake Wicaksono rumangsa kuwalahan. Sing banjur dadi ganjelan teka seprene” (Suwignyo Adi, 2019: 04).

Pethikan ing ndhuwur nggambarake yen Indriastuti nduweni *kelainan hiper-sex*, katitik saka kurange anggane ulah salulut karo Wicaksono, dene Wicak uga ngrasa kuwalahan anggane ngadhepi Indri ing babagan ulah asmara. Sajage umure wis tansaya tuwa Wicak njur kurang aweh kemareman marang Indri. Pawakane Wicak pancen ora kaya Indri sing gedhe dhuwur lan padhet. Pawakane cilik, nanging bisakalebu priya sing prakosa. Rikala biyen isih enom Wicak isih bisanyembadani Indriastuti ing rasa ngoronge sing kaliwat-liwat. Sauntara umure sing wis kepangan wektu banjur Indri uga tansaya tuwa nanging beda karo Wicak. Indriastuti malah tambahe umur uga tambah nadane rasa grengsenge. Saben sesambungan asmara karo Wicak mesthi wae krasa kurang marem, nanging Wicak kalebu priya prakosa awit Indri teluk luwih ndhisik. Satibane umure Indri sing wis meh telung puluh dadi ganjelan atine, amarga ora bisaawe kemareman marang bojone, Wicak kuwatir yen Indri golek kemareman liya.

c. Kapercayan Organisme

Indri sing nyandhang kapercayan organisme ora mung winates percaya. Kapercayan organisme kang diduweni Indri kaliwat wates, ateges ora ndadakake pikiran sing jembar lan mangerteni apa sing dadi akibate kepara malah njluntring ing bab sing ora samesthine katindakakke. Indriastuti sing uga nduweni rasa percaya marang

pawongan sakiwa-tengene iki malah dadi alane tumrap Indri lan kulawargane. Indri sing wis percaya marang Darmendo sing uga pawongan kalebu tangga tunggal RT iku malah oleh kesempatan. Indriastuti anggane percaya marang pawongan sakiwa-tengen kliwat-kliwat nganti wani nyumanggake menyang ngomah nalikane kahanane sepi. Tumrape Indri mung sawates namu, nanging kepara malah dadi kasempatane Darmendo sing nyawang dedeg-piadege Indri njurung kanggo tumindak nistha. Bab kasebut ndadekake Indri sing nduweni *kelainan* ing bab ulah asmara lan uga suwe ora antuk panyaluran dening Wicaksono nglangati karepe Darmendo. Kahanan sing kaya mangkono bisakagambarake ing pethikan ngisor iki:

“Liya dina Darmendo teka kalane Wicaksono pas ora ana ngomah jalaran lembur. Biyen ya kerep bae Darmendo teka pas sing neng ngomah mung Indri thok. Nanging saiki rasane krasa beda. Sajak ana sing nyleneh. “Mas Wicak ana Mbak?” pitakone Darmendo sawise uluk salam lan dimanggakake. “Lembur. Akhir-akhir iki kerep banget lembur kok dhik. Sok-sok malah nganti bengi” (Suwignyo Adi, 2019: 43).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen rasa kapercayan marang pawongan ing sakiwa-tengene wis kaliwat wates. Katitik saka wanine Indri anggane nyumanggakake priya liya mlebu g ngomah nalika sing lanang ora ana. Kahanan sing kaya mangkono sing ndadekake tumindak lirwa tuwuh nalika Indri uga suwe ora antuk kawigatene Wicaksono. Jejere wanita sesomah tumindak ora lumrah yen wis kumawa wani nyumanggakake wong lanang nalika kahanan sepi kepara ora ana guru lakine ing ngomah.

d. Rasa Bebas

Rasa bebas diantukake yen pawongan kasebut nduweni drajat kang luwih dhuwur. Rasa bebas uga diasilake saka prastawa sing ora antuk kawigaten saka pawongan ing sakiwa-tengene. Kanthi ora antuk rasa pangaji-aji utawa kawigaten kanggo ing panguripan rasa bebas iku tuwuh. Rasa bebas nggatekake bab apa sing mengko dadi akibate ing sabubare. Rasa bebas ora ana rasa kapeksan sajrone pikiran lan tumindak mung nengenake apa sing dadi kekarepane diri pribadine.

Indriastuti minangka pawongan kang nyandhang rasa bebas kang tuwuh krana kawigatene saka guru lakine babar pisan ora ana. Indri dhewe wis nduweni penyakit *hiper-sex* sing ora tau diusadani dening Wicaksono, jalaran saka akehe gaweyan ing kantor kecamatan. Awit tumapake anake sing wis meh remaja, Indri lan Wicak ora tau ngrabuk katresnan. Angete salaki bale somahe Indri lan Wicak wis ilang. Kahanan kang kaya mangkono sing njalari tuwuh rasa bebese Indri sing ora antuk kawigaten Wicaksono. Jejere wong lanang kudu bisanggatekake lan aweh rasa ayam marang sisihane. Bab kasebut bisakagambar ing pethikan ngisor iki:

“Kesibukane ora dadi entheng. Isih kerep nglembur. Nganti kuwajiban *nglembur tresna* marang bojo kerep klendran. Sautara umure sansaya tuwa. Wicaksono wis mlangkah patang puluh. Secara alami grengsenge lan semangate uga sansaya suda. Apa maneh ora tau dirabuk” (Suwignyo Adi, 2019: 40).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen ora ana kawigaten marang sisihane sing lagi nandang penyakit *hiper-sex*. Katitik saka kesibukane sing ora entheng lan kerepe lembur ing kantor, Wicak ora tau aweh saluran kamareman ing bab ulah asmara. Kanthi kahanan sing kaya mangkono rasa bebese Indri tuwuh kanggo ngusadani penyakite ora liya kanthi ngliya lan nglirwakake prasetyane marang Wicaksono. Rasa bebese Indri ditindakake kanthi ora ana kapeksa ing pikiran lan tumindak kanggo ngantukake kamareman ing bab ulah asmara. Dhasare Wicaksono uga ora tau nindakake kewajiban ngrabuk tresna. Saliyane ora tau ngrabuk tresna, umure Wicaksono tansaya tuwa rasa grengsenge ora kaya dene nalika isih temanten anyar biyen.

D. Gambaran Lirwane Paraga Utama sajrone Novel KLB

Gambaran lirwa paraga sajrone novel *KLB* iki didhasari saka anane kepinginan saka diri pribadine dhewe. Kekarepan kang ora linambaran pangestu, nanging kekarepan kang linambaran hawa nepsu kang ora bisadikendhalekake. Rogers (sajrone Feist, 2008: 273) ngandharake tumindak kang adhedhasar kekarepan kanggo ngayuh kasampurnan utawa njangkepi potensi diri pribadine. Kekarepan kang adhedhasar hawa nepsu kasebut minangka kanggo rasa mareme ing diri pribadine.

a. Lirwa Marang Anak

Kabutuhan sing sipate positif kang kudu digatekake marang anak minangka wong tuwa. Kabutuhan positif kasebut banget wigati yen ora ana saluran saka wong tuwa lan ora digatekake apa sing kudu dibutuhake anak. Rogers (sajrone Feist, 2008: 274) ngandharake saben indhividhu nduweni dhasar kanggo nduweni kekarepan sing kuwat kanggo ngentukake kabutuhan kang sipate positif. Sajrone novel *KLB* ing kabutuhan minangka anak ora diantukake jejere minangka wong tuwa kang kudu ngatekake apa sing dadi kabutuhane anak. Utamane ing babagan *gizi* kang kudu digatekake.

Kahanan beda bebarengan karo anane wewaler sing keri-keri iki disandhang kulawargane Wicak. Awit sing kurange kawigaten Wicak, banjur Indriastuti ngliya kepara mung nengenake kekarepane dhewe. Ing atase Indri sing wis ora remaja maneh, apamaneh wis nduweni putra loro. Indri sing nggatekake apa sing dadi kekarepane, malah aweh energi kang negatip tumrap putrane. Kurange antuk kawigaten ing bab panyengkuyung kanggo masa

pertumbuhane yaiku *gizi*. Bab kaya mangkono bisakabuktekake ing dhata ngisor iki:

“Sekali-kali sarapan neng warung ora apa-apa Bu. Kanggo selingan. Kareben ana variasine ngono lho! Mosok kok meh saben dina sarapan sega goreng,” cluluke Sanggit, mesthi bae anggane alok iku mung iseng. Tegese ora niat nyindhir. Nanging kober gawe mbrabake ibune. Gek-gek Sanggit ya ngerti apa sing ditindakake karo Darmendo? Mangkono panggaite Indri” (Suwignyo Adi, 2019: 67).

Pethikan ing ndhuwur nggambarake anane kurange kawigaten ing bab *gizi* kang kudu diantukake anak sing isih masa *pertumbuhan*. Katitik saka omongane Sanggit sing sejatine njaluk varian menu sarapane. Ateges varian *gizi* kang diantukake ing anak iku luwih akeh tinimbang menune sing ngono-ngono wae. Nalika iku Indri kelendran anggane mangsak, amarga dheweke nengenake bab kekarepane kanggo oleh kamareman saka rasa ngoronge ing bab ulah asmara banjur antuk saluran saka Darmendo

b. Lirwa Marang Bojo

Sajrone bebrayan agung urip ayam tentrem minangka salah siji cita-citane. Pawongan kang dhedhaupan urip kang bakal tinampa apik lan alane disangga bebarengan. Urip prasaja bakal dadi cita-citane saben pawongan bebrayan, kaya dene Indriastuti lan Wicaksono. Anggone ngupaya kanggo urip mapan ora kurang-kurang, ngupaya kanggo urip sing sarwa kacukupan. Kanthi ngupaya sing ikhas lan temenan kelorone bisangrasakake apa sing dadi cita-citane. Antuk kanugrahan putra sing cacah loro lan urip sarwa kacukupan nuduhake uripe sing mapan.

Indriastuti pancen nduweni kelainan kawit isih ana ing Sekolah Dasar. Kapitung wiwit cilik Indriastuti wis nduweni kelainan rasa grengsenge sing gedhe ing bab ulah asmara. Tansaya tuwa Indri ora antuk kawigaten saka Wicak. Apa maneh jejere Indri sing pancen kudu digatekake ing bab ulah asmara, nanging Wicaksono kelendran karo apa sing dadi *kelainane* Indri. Kahanan iku sing ndadekake muntabe rasa gethingge Wicaksono. Wicaksono meruhi Indriastuti ngliya, ateges tumindak nistha ing samburine. Bab kasebut bisakabuktekake ing dhata ngisor iki:

“Wicaksono meruhi Indriastuti lagi gulet karo sawenehe priya. Embuh, priya kasebut sapa. Awit posisine si priya pas ngungkurake lawang. Sing genah, paraga lanange wadon dudu muhrime iku lagi kesusupan iblis. Awit wani tumindak bandrek zina. Tumindak sing ora pantes ditindakake dening manungsa susila. Uga kalebu nglanggar piwulangan agama apadene aturan negara” (Suwignyo Adi, 2019: 06).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Indriastuti nindakake wewalere minangka pawongan bebrayan. Indriastuti wis ora ngatekake apa sing kudu ditegenake lan apa sing kudu disingkrihake. Katitik Indri nindakake lirwa marang Wicaksono bojone. Indri ora nengenake minangka manungsa susila lan nindakake zina karo priya liya. Tumindak nistha kang ditindakake dening Indri iku dikonangi dening Wicaksono kanthi nyipati karo mripate dhewe rikala Indri lagi guletan karo priya liya. Indri wis nglirwakake Wicaksono minangka bojo kang sah miturut agama lan negara, kanthi tumindak ngliya.

c. Lirwa Marang Kulawarga

Keluwarga uga bandha donga kang paling pangaji. Anane kulawarga bisaaweh semangat kanggo nglakoni panguripan sabendinane. Kulawarga paling nduweni daya kang gedhe tumrap ing panguripan saka sesambungan dharah antarane bapa, ibu lan putra-putrane. Gegayutan talining kulawarga kasebut yen ana tumindak sing gawe congkrah bakal dadi congkrah sakabehane. Kulawarga mujudake sesambungan saka tali pati katresnan sing wis nyawiji. Mligine ibu sing banget nduweni tali pati marang putra-putrane. Kawiwitan saka kandhungan banjur mijil nganti urip ing alam donya. Ibu kang banget nduweni daya panguripan kanggo putra-putrane. Yen ibu ora bisadadi patuladhan kang becik kepara malah dadi alane putra-putrane ing tembe. Kaya dene Indriastuti minangka ibu sajrone bale somah karo Wicaksono. Bale somah kang wis dibangun awit limalas taun kepungkur lan wis nduweni putra kang cacah loro. Indriastuti minangka ibu kang kudu nggulawenthah putra-putrane sing isih kudu banget digatekake. Awit putrane isih ngancik SMA sing kudu digatekake ing bab kekancane utawa *pergaulane*. Ibu kudu bisamangerteni apa kekarepan putra-putra lumantar batin. Saliyane dadi ibu sing kudu nggatekake putrane, ibu uga kudu bisadadi patuladhan kanggo putra-putra kanggo tumindak kang becik sajrone urip ing bebrayan.

Indriastuti minangka ibu sajrone bebrayan karo Wicaksono. Indri keri-keri iki ora bisadadi patuladhan sing salumrahe wong tuwa. Indri tumindak lirwa amarga kagiwang priya liya. Jejere minangka ibu kudu bisangurmati guru lakine lan uga bisadadi kaca pangilon marang putrane. Bab kasebut dilirwakake dening Indri minangka wanita sesomah. Indriastuti mung nengenake kekarepan ngoronge ulah asmara lan tumindak iki ora bisadadi patuladhan kanggo putra sakloron. Kekarepan ngenani rasa grengsenge tuwuh amarha wis suwe ora antuk saluran pamareman saka Wicaksono. Bab kaya mangmono bisakabuktekake ing dhata ngisor iki.

“Lali marang jejering wanita sesomah. Lali marang anake loro sing wis padha ngancik remaja. Lali marang jejere ibu rumah-tangga kang kinurmat.

Pokoke, Indriastuti wis lali samubarange! Nyatane, nalika Darmendo wiwit kelangan kendhali, dhestun Indri malah ngimbangi. Ora kalah agresif.” (Suwignyo Adi, 2019: 46).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake anane lirwa marang kulawarga kang ditindakake Indri minangka jejere wanita sesomah. Amarga nengene hawa nepsu sing ora ngerti paedahe, sabanjure Indri wis lali sasembarange. Tumindak kang ditindakake mung awesh kemareman sing sawetara ora mikir kanthi pikiran waras wis dikebaki karo gedhene kekarepan syahwate. Ora mikir bab apa kang bakal kedaden sawise tumindak nistha minangka wanita sesomah. Pancen tekane Darmendo kang awesh kemareman iku ditanggapi dening Indriastuti kang dhasare wis suwe ora antuk kawigaten saka guru lakine. Tekane Darmendo bisanyembadani rasa grengsenge Indriastuti. Kanthi kahanan sing kaya mangkono bisa ndadekekake runtuhu bebrayan sing suwene limas taun dibangun karo Wicaksono.

d. Lirwa marang Drajabate Wanita Setya

Drajabate wanita setya yaiku kaluhurane minangka wanita sajrone bale somah kang nduweni sipat setya. Anggone mangun balesomah sipat kang kudu diduweni minangka wanita sesomah salah sijine yaiku setya. Mantep ing pasuwitane sadurunge mangun bale somah lan nggugemi jejibahan minangka wong wadon ing bebrayan. Wanita ing bale somah bisaawesh kaluwihan sing dadi kekurangane wong lanang. Wanita luwih nengene rasa pangrasa saben tumindak, dene wong lanang luwih nengene nggunakake logika saben tumindak. Rasa pangrasa karo logika sinambungan kanggo nglakoni panguripan ing bebrayan. Anane wong wadon sajrone bale somah wigati banget kalungguhane. Wanita nduweni kuwajiban kanggo ngurusi sasembarange, umbarampe sing ana ing ngomah, lan awesh semangat kanggo kulawargane sajrone nglakoni urip.

Indriastuti minangka wanita sesomah wis limas taun suwene bebarengan dilakoni karo Wicaksono. Bebrayan kang kebak pait-manise lelakon dilakoni bebarengan nganti wusanane nduweni keturunan karo Wicaksono. Wiwit nggulawenthah putrane nganti ngancik SMA ora ana pepalang kang bisangruntuhake bebrayane. Urip dilakoni kanthi ulat sumringah tansah ana bebungah saben dinane. Bebarengan nglakoni panguripan kanthi dhasar rasa tresna kang tansah setya sing wis kaucap wiwit temanten anyar. Kelorone nggugemi tresna kang welas sejati tansah setya tuhu tanpa gelen nglungani kekarone. Pranyata kahanan sing kaya mangkono iku bisa kendho kena ing godha. Nalika bebrayane wis meh ngancik suwene limas taun sesambungane saya nglokro wiwit kekarone padha ora pati nggatekake sesambungan.

Kawiwitan Indriastuti sing nduweni *kelainan* ing bab ulah asmara wis ora ngrasakake kemareman bareng bojone. Semono uga Wicak kang uga ora awesh kawigaten marang Indri. Jejere wanita sesomah kudu banget nggatekake lan nggugemi prasetyane nalika kaucap ing temanten anyare. Bab kasebut sauntara ilang saka diri pribadine Indri. Wanita kang disesubya dening Wicak krana prasetyane marang dheweke iku ilang. Kahanan kasebut bisakagambar ing pethikan dhata ngisor iki:

“Wicaksono ora entek-entek gumune. Indriastuti kang sakawit disanjung lan dialebana kadidene bojo kang setya lan begti kok jebul tega-tegane tumindak serong. Wicaksono rumangsa kliru anggane mbiji. Jebul gebyare lair kang mencorong ora njamin jerowane padha karo kulite. Ora beda karo jambu kluthuk Bangkok. Katone njaba minggir-minggir resik lan utuh menginake, jebul jerowane bosok kebak set!” (Suwignyo Adi, 2019: 13).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake anane ilange drajabate minangka wanita sesomah kang nyandhang wanita setya. Indriastuti wis nglirwakake setyane marang Wicaksono kanthi tumindak ngliya. Wicaksono percaya Indri wanita sing nggugemi prasetyane marang dheweke lan wanita sing bekti marang wong lanang lan kulawargane. Kahanan kang kaya mangkono sanalika ilang keterak tumindake Indri sing nistha. Pancen wong wadon angel ditebak atine, wong wadon kebak misteri anggane tumindak. Ora kaya gebyare sing ngayemake lan tansah setya marang guru lakine. Kaya mangkono sing nalika ing pikirane Wicaksono tansah kinira jebul Indri ala atine kegodha wong lanang liya. Indri wis nglirwakake jejere wanita sesomah kang setya marang guru lakine lan putra-putrane.

e. Lirwa marang Agama

Agama kang dadi sarana kanggo nuntun nglakoni urip ing bebrayan. Kanthi ora linambaran agama kang kuwat saben tumindak dikebaki hawa nepsu kang tanpa nggunakake pamikiran sing waras. Rasa anyeme ing bale somah bisa dirasakake yen linambaran agama kang kuwat. Kanthi payunging Gusti Kang Akarya Jagad sajrone bale somah bisa nuwuhake katentreman lan bagya mulya. Jejere wong bebrayan mangun bale somah mujudake kewajiban sunnahe agama. Kanthi mangun bale somah uga katindakake kanggo sampurnane separo agama. Kanthi nindakake sembahyang lan ngulinakake ngibadah eling ngarsanipun Gusti ora bakal antuk pikiran sing ngayawara. Kaya dene Indriastuti kanthi ora nindakake kewajibane sing suwene wis ora tau digatekake, nafsu birahine pijer notol ora bisa dikendhaleni. Kahanan kang kaya mangkono dadi sadhare

Indri yen sasuwene iki wis ora nate pepanggihan karo Gusti. Indriastuti sing wis nengenake kekepareane banjur lali jejere minangka umat sing nduweni agama lan nduweni kuwajiban nindakake ibadah. Bab kaya mangkono bisa kagambar ing pethikan ngisor iki:

“Bubar tata dhahar, Indri cepetan menyang jedhing. Saperlu adus lan wudlu. Wudlu, patrap sesuci dhiri kang kudu ditindakake sadurunge shalat. Pepanggihan Gusti Allah sing sasuwene iki dilirwakake. Dheweke kepingin miwiti babak anyar sajroning uripe. Kanthi ngulinakake ngibadah kaya jaman sekolahne. Indri yakin, kanthi sregep shalat, nafsu birahi sing pijer notol bisadikendhalekake” (Suwignyo Adi, 2019: 71).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen sasuwene iki ngibadah wis ora tau katindakake. Katitik saka anane kesadharane Indri sing wis meh limalas taun suwene ora tau nindakake. Pungkasane pepanggihan Gusti nalika jaman sekolahe nganti ginaduhan putra loro. Kahanan sing kaya mangkono bali dicecep maneh nalika Indri antuk kanugrahan Gusti, awujud nepsu birahine kebuntel kanepson sedheng nganti tumindak nistha. Kanepson sing katindakake dening Indri wis nuwuhake kacilakan tumrap dheweke mligine ing panguripane sajrone bebrayan karo Wicaksono.

IV. DUDUTAN LAN PAMRAYOGA

Dudutan panliten iki adhedhasar dhata sajrone novel *KLB*. Crita novel iki minangka karya sastra kang ngandhut babagan nilai-nilai ing bebrayan. Panliten iki uga isih mbutuhake pamrayoga murih bisa ngentukake kasampurnane ing panliten sabanjure.

a. Dudutan

Katilik saka underane panliten sing ana telung prakara kang bisa kaandharake, yaiku kang kapisan ngandharake struktur kapribaden Carl Rogers arupa organisme, medhan fenomena, lan *self*. Organisme minangka wadah kanggo sakabehane pengalaman ing ngendi maneka wernane kedadeyan kanthi potensial ana sajrone kesadharan diri pribadine, persepsi ngenani prastawa (*event*) sing kedaden ing diri pribadi lan kedaden saka donya njaba. Medhan fenomena mujudake sakabehane pengalaman internal utawa eksternal, sing disadhari utawa ora disadhari. *Self* digambarake minangka konsep pawongan ngenani diri pribadine, lan ciri-ciri sing kaanggep dadi perangan diri pribadine. Katelu perangan saka anane struktur kapribaden Carl Rogers kasebut sing nuwuhake bab ngenani lirwane paraga sajrone novel *KLB*, saengga nuwuhake persepsi-persepsi kang disandhang dening paraga arupa persepsi sing ana diri pribadine,

persepsi saka pawongan liya, lan persepsi sing miturut dhewe bener. Persepsi-persepsi sing tuwuh saka diri pribadine utawa persepsi saka donya njaba kasebut kang nyengkuyung anane struktur kapribaden sing uga nuwuhake karo anane tumindak lirwa.

Kaping pindho, ngandharake panyebab lirwane paraga sajrone novel *KLB*. Panyebab kaperang ana papat ing antarane fisik, *hiper-sex*, kapercayan organisme, lan rasa bebas. Kepapat perangan kasebut sinambungan lan perangan kasebut nuduhake yen Indriastuti tumindak lirwa. *Hiper-sex* kang dadi penyakite. Penyakit kang disandhang Indriastuti kasebut salah sjine panyebab dumadine lirwa. Anggone ngusadani penyakite kasebut golek kamareman marang priya liya, jalaran guru lakine ora nggatekake lan ora awesh kawigaten lan kamareman kanggo penyakitekang disandhang. Penyakite ing bab ulah asmara kasebut sing njalari congkrahe bebrayane karo Wicaksono.

Kaping telu, ngandharake gegambarane lirwa paraga sajrone novel *KLB*. Gegambarane lirwa kaperang ana lima, lirwa marang anak, lirwa marang bojo, lirwa marang kulawarga, lirwa marang drajate wanita setya, lan lirwa marang agama. Kalima perangan gegambarane lirwa kasebut sinambungan. Penyakit kang disandhang dening Indriastuti ing bab kasebut wis nglirwakake kelima kasebut. Gambaran lirwa kasebut yaiku nglirwakake keluarga kang drajate minangka wanita sesomah kang wis awesh patuladhan kang nistha. Saka ngelirwakake kulawarga kasebut nuwuhake bebaya kanggo panguripane. Tumindak kasebut katindakake jalaran ora antuk kawigaten saka guru lakine. Katelu perangan sajrone panliten iki nuduhake kedadeyan-kedadeyan sing nuduhake tumindak lirwa.

b. Pamrayoga

Panliten tumrap novel *Karoban Luhuring Budi Anggitane Tiwiek Suwignyo Adi* iki mujudake jangkah kang kapisan. Kanthi jangkah sing kapisan panliti sing sabanjure bisa nliti maneh. Perangan kang diandharake ing babagan sadurunge mligi paraga utama kang ana sajrone novel *KLB* kanthi tintingan psikohumanistik Carl Rogers. Mula isih bisa ditliti kanthi wawasan liya kang bisa digunakake kanggo nliti. Kawawasan sabanjure diajab bisa awesh pirembugan kang anyar lan nliti kanthi ngonceki novel *KLB* iki kanthi panliten sing luwih jero. Asil saka panliten iki bisa dadi bahan rujukan sajrone pasinaon sastra mligine ngenani psikologi sastra.

Saka panliten iki pamaca bisasinu anggone tumindak sajrone urip bebrayan. Pamaca bisa luwih ngati-ati lan luwih nimbangake anggone sebab lan akibat anggone tumindak. Pamaca uga bisaluwih sinu tumrap panliten iki ing bab prakara-prakara kang dumadi sajrone

bale somah. Pamaca uga bisa luwih nengenake kawigatenan tumrap pawongan ing sakiwa tengene utamane sisihane sing wis palakrama. Amerga kawigaten kang kebah sih kang dadi punjering sesambungan ing sajrone bebrayan. Panliten uga kaajab bisamenehi sumbang sih ing jagade panliten sastra Jawa mligine ing bidhang psikologi sastra nggunakake teori psikohumanistik Carl Rogers, dene ora klendran panliten iki muga bisaaweh referensi tumrap sapa wae kang maca.

Panliti uga sadhar yen panliten tumrap novel *Karoban Luhuring Budi* anggitane Tiwiek SA iki adoh saka tembung sampurna. Mula panliti mbutuhake kritik lan uga saran kanggo njangkepi lan mbangung panliten iki kng luwih sampurna. Matur suksma.

KAPUSTAKAN

- Alwisol.2011. *Psikologi Kepribadian*. (Edisi Revisi). Malang: UMM Press.
- Aminuddin. 2010. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesido.
- Amalia, Lia. 2013. “Menjelajahi Diri Dengan Teori Kepribadian Carl R. Rogers. *Jurnal MUADDIB*. Volume3, Nomor 1, Januari-Juni 2013, ISSN 2088-33090. Staf Pengajaran Jurusan Tarbiyah, STAIN Ponorogo.
- Darni. 2016. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern. Kajian New Historicism (Sebuah Kritik Sastra)*. (Edisi Revisi). Penerbit: Unesa University Press.
- Endraswara, Suwardi. 2013. *Metodologi Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*. Edisi terbaru. Yogyakarta: CAPS.
- Fanie, Zainuddin. 2001. *Telaah Sastra*, Surakarta: Muhammadiyah University Press, Surakarta.
- Feist, Jess & Feist, Gregory J. 2011. *Teori Kepribadian*, Edisi 7. Jakarta:Salemba Humanika.
- Miderop, Albertine. 2010. *Psikologi sastra: Karya Sastra, Metode, Teori, dan Contoh Kasus*. Jakarta: Yayasan Pustaka Obor Indonesia.
- Moleong, Lexy J. 2009. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bndung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Mubasyaroh. 2016. *Konseling Pra Nikah Dalam Mewujudkan Keluarga Bahagia. (Studi Pendekatan Humanistik Carl R. Rogers)*. *Jurnal Bimbingan dan Konseling Islam*. Volume 7, Nomor 2, Desember 2016. STAIN Kudus..
- Nurgiyantoro. 2013. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta:Gadjah Mada University Press.
- Pranowo, Sudaryanto. 2001. *Kamus Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: Badan Pekerja Kongres Bahasa Jawa.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Schultz, Duane. 1991. *Psikologi Pertumbuhan: Model – Model Kepribadian Sehat*. Jogjakarta: Kanisius.
- Sugihastuti & Suharto. 2010. *Kritik Sastra Feminisme : Teori dan Aplikasinya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sugiyono, 2013. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta.
- Sukardi, 2003. *Metodologi Penelitian Pendidikan Kopetensi dan Praktiknya*. Jakarta: PT. Raja Grafindo Persada.
- Suwignyo, Adi Tiwiek. 2019. *Karoban Luhuring Budi*. Yogyakarta: Azzagrafika
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1995. *Teori Kasusastran*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Wityatmi. 2011. *Pengantar Psikologi Sastra*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Zaidan, Abdul Rozak. 2007. *Kamus Istilah Sastra*. Jakarta: Balai Pustaka.